

ВІДГУК
офіційного опонента – доктора філософських наук
Головащенко Сергія Івановича – на дисертацію
Горбенка Володимира Івановича
«Теологічна герменевтика Річарда Хейза»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Своєю дисертацією п. В. Горбенко здійснив важливу й актуальну спробу заповнити прогалину у такому вивченні історії тлумачення новозавітних текстів, яке б дозволило виробляти нові, більш ефективні герменевтичні стратегії (с. 22). Герменевтика ап. Павла в контексті герменевтичних пошуків Р. Хейза стали для автора плідним предметним полем, яке потребує імплементації до сучасної вітчизняної наукової та богословської культури. Автор дослідження, торуючи власний методологічний шлях, вірно вхопив суть богословської дослідницької проблеми: посилення буквального тлумачення Святого Письма до більш творчих його інтерпретацій актуалізує питання про роль розуму і досвіду, традиції і уяви у герменевтиці, про наративи та їх концепти як основу для моральної теології. Опрацювавши численні релевантні джерела, п. Горбенко урахував здобутки філософської герменевтики, літературознавства та семіотики ХХ ст., зокрема, ідею діалектичного зв'язку між розумінням і поясненням (с. 27); когнітивну роль невербальних актів, метафорики та творчої уяви (с. 28-29), а також евристичні можливості концепції інтертектуальності (с. 31).

Важливим є те, що автор вводить аналіз герменевтичних пошуків Р. Хейза до християнського богословського дискурсу: акомодативний підхід до тлумачення Біблії, яка має бути зверненою до сучасного читача з його потребами так само, як і до первинної своєї аудиторії (с. 34); таке застосування принципу історизму, коли Біблія постає як Священна історія та есхатологічна драма спасіння – тим самим уможлиблюючи типологічне тлумачення (с. 34, 54, 76-77, 93). Водночас виявлене п. Горбенком застосування «акустичної метафори» та експлікації «невисловлюваних асоціацій» для пояснення

можливостей інтертекстуального методу (с. 49) вводить здобутки Р. Хейза до контексту сучасної гуманітаристики.

Автор, досліджуючи творчість Р. Хейза, спромігся вхопити ще один базовий герменевтичний принцип Церкви неодноразово далі актуалізований в дисертації: прочитання біблійного тексту через призму єдності Старого й Нового Завітів. Відповідно, Павлова герменевтика постає у Хейза в контексті зіставлення іудейської та християнської екзегетичних традицій (с. 51-55, 61). Відповідно, внесок Р. Хейза до богословської теорії інтертекстуальності (§ 1.4) в інтерпретації п. Горбенка є виразною демонстрацією не так адаптації методологій гуманітаристики до теологічних потреб, як розкриттям богословської суті єдності Писання та життя Церкви (єдності Писання й Передання, насправді). З цієї єдності й випливає і єдність Старого і Нового Завітів, і еклезіоцентрична по суті потреба брати до уваги ранні церковні джерела для аналізу новозавітного наративу (с. 56).

Висвітлення різних технік використання ап. Павлом цитат з іудейських Писань відтіняє новизну позиції Р. Хейза: застосування Біблії Павлом досліджується через синтез теорії інтертекстуальності з традиційними екзегетичними підходами (с. 64 й далі). Зокрема, «акустичне середовище інтертекстуальної відповідності» (с. 73-74) і є, по суті, живим життям ранньої Церкви, що уможлиблює еклезіоцентричне тлумачення ап. Павла. І тут неабияк цікавим є аналіз п. Горбенком того аспекту методології Хейза, який розширює систему «Писання–Павло», вводячи до неї читача, або ж і дослідника (с. 67-71).

Досліджуючи у розділі 2 формування Р. Хейзом власної герменевтичної стратегії на основі досвіду ап. Павла, автор дисертації також фіксує низку важливих з богословської точки зору моментів. Так, цікавим видається вплив Хейзової герменевтики на переосмислення фундаментальних богословських понять, таких, як «віра» (с. 74-75). Далі, зіставлення феноменів «нарративу» та «історія» (с. 77) видається особливо актуальним саме для дослідження Біблії, яка є водночас «священною історією» та «словом Божим». Автором виявлений

внесок Хейза в розбудову певних технік аналізу власне Павлових текстів через «віднаходження "історії" в дискурсивному жанрі (листах)» (с. 77-85).

Також розкривається суть підходу Р. Хейза до використання Старого Завіту в Новому (§ 2.2) на прикладі аналізу листів ап. Павла, де Хейз сам «під'єднується» до Павлового «рішучого і в богословському відношенні плідного переосмислення Писань Ізраїля» (с. 87). Заявлена раніше тема єдності Старого й Нового Завітів розкривається через поняття «металепсис» (с. 88). Цікаво, що до «переосмислення» як виявлення «співзвучностей, смислів і значень, не означених виразно», має змогу підключитися і сам читач – а це робить біблійний текст постійно відкритим для актуалізації (с. 88).

Важливим постає принципове обмеження претензій наукового аналізу: екзегеза не є точною наукою, а є мистецтвом (с. 87); нові смисли виявляються не лише за допомогою наукових герменевтичних прийомів, але й через «слухання» (с. 89) як унікальну знатність віруючого – людини Церкви. Тут ми пригадуємо, що «віра від слухання, а слухання від Слова Христового» (Рим. 10:17). А також про те, що в церковній практиці альфою й омегою біблійної екзегези є екзегеза гомілетична: проповідь є в центрі уваги свв. Отців – і вона ж є, за М. Лютером, «чутним таїнством».

Зовсім не випадковим постає в авторському виконанні аналіз новозавітної етики у розумінні Р. Хейза (§ 2.3). цей аналіз знову відсилає нас не лише до сучасної герменевтичної методології або абстрактної теологічної схеми морального богослов'я – але до первісної нагальної загальноцерковної потреби у моральній екзегезі Слова Божого, здійснюваній на підставі акомодативного підходу – «аналогії між біблійним текстом та нашим досвідом» (с. 106). А докладний аналіз п. Горбенком Хейзового переходу від змісту Писання до моральних тверджень (с. 104, 111-129), а також зіставлення понять «біблійна / новозавітна етика» та «християнська етика» (с. 105) – об'єктивно наближає нас до проблеми співвідношення Писання й церковної традиції (Передання).

Розкрита автором дослідження ідея, що єдність богослов'я й етики є вкоріненою до «специфічних пастирських проблем ранніх Церков» (с. 109)

відсилає нас до історичного контексту постановня, власне, самого християнського богословствування – на відміну, скажімо, від «теології», властивої деяким течіям пізньої античної філософії. Це підтверджується виявленою автором дисертації єдністю дескрипції – герменевтики – прагматики (с. 122-123) у формуванні моральних суджень на підставі біблійного тексту.

Христоцентричність та еклезіоцентричність Хейзової «етичної стратегії» (с. 125-127) лише підтверджує високу теологічну вартість пошуків цього мислителя, а також тих реконструкцій, на які спромігся його дослідник, п. Горбенко. У тому випадку, коли «смісловий фокус» у сприйнятті біблійного тексту виникає через акт «метафоричної уяви», спрямованої на певні ключові біблійні образи, або «кореневі метафори» (с. 131) та, найголовніше, коли акторами цього герменевтичного дійства стають як віруючі індивіди, так і християнські спільноти – це надзвичайно поглиблює богословські візії у царині осягнення суті християнського персоналізму.

Аналізуючи сучасні богословські дискусії навколо концепцій Р. Хейза, дисертант розвиває встановлений на початку роботи (с. 95-98) ідейно-методологічний зв'язок Хейза не лише з попередниками або сучасниками, але й з можливими послідовниками. Хейз постає як ініціатор подальшого розвитку богословської герменевтичної методології.

Безумовно плідною в богословському відношенні постає ідея про «рухливе», «еволюціонуючи» Євангеліє, яке інтерпретується у постійно нових обставинах. Це – вираз «Божої діяльності у житті народу Божого» (с. 133). Тут утверджується біблійний теократичний персоналізм – на противагу деїстичним інтерпретаціям, хоч би у які есенціалістські шати вони не вбиралися.

Автор піднімає також проблему «абстрактності» чи «конкретності» богослов'я, ступені його «історичності» та «контекстуальності», а також попереджає про «небезпеку формування метаісторії Писання на підставі конфесійних упереджень» (с. 156).

Показово, що дискусії навколо герменевтики Р. Хейза звершуються еклезіоцентричною ідеєю: «текст Писання пізнається не завдяки якійсь

методології досліджень, але завдяки читанні в громаді, яка практикує етику наративу, вираженого в Писанні» (с. 159), а «правильне читання й застосування новозавітного тексту може відбуватися тільки в громаді віри (с. 160).

Нарешті, слід віддати належне п. Горбенкові у тому, що він не уникає критики методології Р. Хейза. Зокрема, відзначається вразливість його інтертекстуальної моделі через недостатню «роз'язнювальність» (с. 56, 94, 98-104). Автор дисертації також зафіксував як недолік свого візаві «відсутність змістовного обговорення тематики індивідуального перетворення» (с. 160). Водночас це можна вважати означенням богословської перспективи для подальшого осмислення й обговорення.

Отже, маємо здійснений цілісний аналіз основних праць Р. Хейза та реконструкцію його теологічної герменевтики з її теоретичними та практичними імплікаціями як у богословському дискурсі, так і в житті християнських спільнот. Сподіваємося, що ця надзвичайно цікава розвідка матиме своє продовження у нових працях як самого автора, так і тих богословів-дослідників, які матимуть сміливість зайнятися цією складною проблематикою.

Дисертаційне дослідження п. Горбенка носить концептуальний і системний характер та відрізняється високим ступенем новизни. Проте висловимо деякі зауваження й побажання, спрямовані на подальше осмислення даної проблематики при здійсненні майбутніх досліджень.

- Так, могла би стати більш визначеною авторська позиція щодо трактування й застосування поняття «герменевтика» (с. 21-22). А саме: виразніше відтінити його багатозначність; окрім застосування як синоніму «екзегези», вказати на поширене в біблієзнавстві значення як «теорії тлумачення», системи правил, принципів и технік інтерпретації біблійного тексту. Тим більше, що автор сам далі змушений згадувати «науку про принципи» (с. 23). Таким чином, вважаємо, краще вдалося б охопити предметне поле самого дослідження (де, як бачимо, поняття «герменевтика» присутнє в різних аспектах), а також встановити

найбільш коректні конотації з поняттями «філософської герменевтики» та «теологічної герменевтики».

- У зв'язку з попереднім пунктом варто, на нашу думку, було би підкреслити пізнавальне значення внесеного до назви дисертації концепту «теологічна герменевтика», зіставляючи його як з феноменом «біблійної герменевтики» (на аналізі якого автор повсякчас ґрунтує власний виклад), так і з поняттям «теоретична й практична герменевтика» (с. 15), яке описує предметне поле дослідження. Евристичний ресурс поняття «теологічна герменевтика», у такому разі можна було би шукати, виражаючи через нього техніку і сам процес творення цілісного світогляду, базованого на принциповій єдності інтерпретації Біблії як Святого Письма та практичного втілення біблійного досвіду в конкретних історичних та життєвих обставинах церковної спільноти й кожного віруючого християнина.
- Наступне зауваження стосується часом недостатнього розрізнення автором «герменевтичних поглядів ап. Павла» та власне «герменевтики Р. Хейза» (напр., с. 21, 22). Тут констатуємо не завжди стилістично дотриманий баланс «ап. Павло – Р. Хейз» (чи навпаки): обидві сюжетні лінії у виконанні п. Горбенка є захопливими – але подекуди вони сплутуються. Так, історія досліджень герменевтики ап. Павла (§ 1.2) викладена цікаво, особливо в міжконфесійному аспекті (с. 41-43), проте позиція Р. Хейза майже не простежується, але розкривається повніше лише в наступному § 1.4, через зіставлення з позиціями інших авторів.
- Певний брак структурно-стилістичної врівноваженості тексту трапляється й далі. Так, недостатньо виділений початок розділу 3, формально присвяченого дискусіям навколо ідей Р. Хейза: читач протягом кількох сторінок продовжує сприймати його як продовження викладу герменевтичних позицій Хейза, розпочатий у попередньому розділі; матеріал про власне дискусії «виринає» досить раптово (хоча далі й викладається в цілому змістовно).

- Також у розділі 3 варто було би чіткіше прописати: чи йдеться про дискусії навколо герменевтики Р. Хейза – чи герменевтики ап. Павла – чи герменевтики Писання в цілому. Автор тут також не видається до кінця виразним та послідовним.

З дрібніших зауважень назвемо такі:

- Подекуди авторові бракує конкретних (зі сторінками) посилань на джерела (напр., с. 23, 24, 25).
- Не завжди стилістично доладно виписані переходи між викладом думок численних авторів та власне позиції самого Р. Хейза (напр., с. 29, 32).
- Стилiстично також є не зовсім вдалими та однозначними деякі назви параграфів. Наприклад, § 2.2 – «Відголосок Писання у Новому Завіті» (с. 85): можливо, оригінал назви у Р. Хейза містив первісне відсилання до «іудейських Писань», проте в українському тексті воно втрачене і автором не прояснене.
- Подекуди трапляються недостатньо вмотивовані повтори: напр., про розрізнення історії та наративу у Хейза (с. 77 та 103-104).

Нарешті, запропонуємо суттєве, на нашу думку, побажання:

- Вважаємо, що осмислення богословських аспектів герменевтики Р. Хейза може бути значно поглиблене не лише через апеляцію до Біблії (хоча б і в найширших контекстах сприйняття та найдосконаліших техніках прочитання). Це є можливим також і завдяки зверненню до догматичного досвіду Церкви, у якому біблійна герменевтика (починаючи з дискусії Олександрійської та Антиохійської шкіл; у автора згадка про це на с. 23) історично отримала найповніший розвиток – як теоретичний, так і практичний. Звісно, це вимагатиме від автора у майбутньому враховувати не лише «інтертекстуальність», але й «інтерконфесійність» християнського герменевтичного досвіду – саме в контексті «еклезіоцентричності», яку п. Горбенко підкреслює у Р. Хейза.

Але зазначені зауваження не впливають на в цілому високу оцінку отриманих у дисертації результатів; більшою мірою вони носять характер побажань, розрахованих на плідну дослідницьку перспективу. Загалом же поставлена мета досягнута. Робота дисертанта відрізняється структурною чіткістю, коректним формулюванням об'єкту, предмету, цілей, завдань та методології, обґрунтованістю положень, що виносяться на захист. Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота Горбенка Володимира Івановича «Теологічна герменевтика Річарда Хейза» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,
 доктор філософських наук, доцент,
 професор кафедри філософії та релігієзнавства
 Національного університету «Києво-Могилянська академія»

С. І. Головащенко

